

kırsal kesimlerde yaşayan nüfusun % 52'sini Afrikalı zenciler, % 39'unu Araplar, % 6'sını kendi dillerini konuşan Kûşî kökenli Becâlar ve % 3'ünü diğer uluslardan insanlar oluşturmaktadır. Müslümanların oranı % 70, hristiyanların % 5 ve animistlerin % 25'tir.

Sudan, zengin doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen çatışmalar ve siyasî istikrarsızlık yüzünden bu kaynaklarından yeterince yararlanamamaktadır. Ülke ekonomisinde sınırlı bir tarım faaliyetiyle nispeten gelişmiş bir hayvancılık söz konusudur. Toprakların sadece % 6,78'i sulanabilmekte ve toplam tarım yapılan alanlar % 10'u ancak bulmaktadır. Buna karşılık göçebe hayvancılık yaygındır (% 50'ye yakın). Orman alanları % 20 kadardır. Başlıca ihraç ürünleri sorgum (darı), pamuk, Arap zamkı, susam, yer fıstığı ve hayvan ürünleridir. Fakat genellikle tarımsal ürün ihraç edilmesine rağmen ülkede önemli ölçüde milletlerarası gıda yardımına ihtiyaç duyulmaktadır. En çok Mavi Nil ile Beyaz Nil arasındaki kesimde (Cezîre) yetiştirilen pamuk, lif uzunluğu bakımından kaliteli pamuk türlerindendir. Dünyada özellikle ilaç ve gıda sanayii bakımından aranan Arap zamkının yaklaşık % 80'i Sudan tarafından karşılanmaktadır. 1970'li yılların ortalarından itibaren petrol ihraç etmeye başlayan Sudan'ın en önemli yer altı zenginlikleri petrol ve doğal gaz olup sanayi büyük ölçüde petrolün işlenmesi üzerine kurulmuştur. Hartum, Port Sudan ve Ubeyyid'de petrol rafinerileri yer almakta ve merkezî bölgeden çıkarılan petrol bu güzergâhı izleyerek 815 kilometrelik bir boru hattı ile Kızıldeniz'e ulaşmaktadır. Doğal gaz kaynaklarından yeterince faydalanılamamaktadır. Gıda sanayii ve tekstil diğer sanayi kollarıdır. Yer altı zenginlikleri arasında demir, bakır, krom, çinko, tungsten, gümüş ve altın gibi maden rezervleri bulunmaktadır. Ülke hidroelektrik potansiyeli açısından zengindir. Ulaşım sistemi çeşitlilik göstermesine rağmen yeterli değildir. 5516 km. olan demir yolunun 4800 kilometresi dar hattır. 11.900 km. olan kara yollarının sadece üçte biri kaplanmış yoldur. Buna karşılık 5310 kilometrelik bir kara içi su yolu vardır. Hartum Havvaalanı uluslararası uçuşlar için kullanılmakta, altmış dolayında da küçük uçakların inişine uygun pist bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Türkkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara 1977, s. 73-92; FAO *Statistical Yearbook (2005-2006)*, *Country Profiles*, www.fao.org/es/ess/yearbook/vol_1_2/pdf/Sudan.pdf;

Country Profile 2006-Sudan, London 2006; *Sudan Ülke Raporu*, İstanbul 2006; C. Winters, "Traditional Urbanism in the North Central Sudan", *Annals of the Association of American Geographers*, LXIV/4, Washington 1977, s. 500-520; M. Almond, "Pastoral Development and the Use of Para-Vets in Southern Sudan", *Development in Practice*, I/1, Oxford 1991, s. 34-42; A. T. Ayoub, "Extent, Severity and Causative Factors of Land Degradation in the Sudan", *Journal of Arid Environments*, XXXVIII, London 1998, s. 397-409; N. A. Elagib - M. G. Mansell, "Recent Trends and Anomalies in Mean Seasonal and Annual Temperatures Over Sudan", *a.e.*, XLV (2000), s. 263-288; A. M. Omer, "Overview of Renewable Energy Sources in the Republic of the Sudan", *Energy*, XXVII (2002), s. 523-547; M. E. Ballal v.dğr., "Relationship Between Environmental Factors, Tapping Dates, Tapping Intensity and Gum Arabic Yield of an Acacia Senegal Plantation in Western Sudan", *Journal of Arid Environments*, LXIII (2005), s. 379-389; A. M. Gaafar v.dğr., "Improving the Traditional Acacia Senegal-Crop System in Sudan: The Effect of Tree Density on Water Use, Gum Production and Crop Yields", *Agroforestry Systems*, LXVI (2006), s. 1-11; Maurice Delafosse, "Sûdan", *IA*, X, 772; S. Hilleison, "Sûdan (Şarkî Sûdan)", *a.e.*, X, 776; M. W. Daly, "Sûdan", *El²* (İng.), IX, 746-751; A. S. Kaye, "Sûdan", *a.e.*, IX, 751-752; J. L. Triaud, "Sûdan, Bilâd al-", *a.e.*, IX, 752-760.

MERAL AVCI

II. TARİH

Sûdân sözlükte "siyah" anlamına gelen Arapça sûd kelimesinin çoğuludur. Müslüman coğrafyacılar, VIII. yüzyıldan itibaren Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyısındaki Senegal ve Gambia'dan doğuda Habeşistan'ın batı sınırlarına kadar uzanan ve Büyük Sahrâ'nın güneyinde kalan İslâm'ın nüfuz ettiği geniş bölgeye Bilâdüssûdân adını vermişlerdir. Bugünkü Sudan Cumhuriyeti'nin toprakları bu geniş bölgenin doğu kısmını teşkil etmektedir. Bilâdüssûdân, Büyük Sahrâ ve Libya'nın güneyinde, batıda Atlas Okyanusu'ndan doğuda Habeşistan'ın batı sınırlarına kadar uzanan, güney sınırlarını yaklaşık 10° kuzey enleminin teşkil ettiği bölgedeki ülkelerin tamamını içine alır. Bilâdüssûdân, Atlas Okyanusu kıyısındaki Senegal ve Gambia'dan başlayıp Yukarı Volta ve Orta Nijer havzalarını kapsayan Batı Sudan, Çad gölü havzasını kapsayan Merkezî (Orta) Sudan, kuzey sınırlarını yukarı Nil havzasının oluşturduğu Doğu Sudan (Mısır Sudanı) olarak üç bölgeye ayrılmıştır. Fransız Sudanı bugünkü Mali, Nijer, Çad ve Orta Afrika Cumhuriyeti topraklarına, İngiliz-Mısır Sudanı günümüzdeki Sudan Cumhuriyeti topraklarına tekabül eder.

Sudan Cumhuriyeti'nin sınırları son şeklini XIX. yüzyılın sonlarında Mısır hidivliği

döneminde aldı. Buna göre Sudan kuzeyde Nûbe (Nübye) bölgesinden güneyde Büyük Göller bölgesine, doğuda Kızıldeniz sahilinden Dârfür bölgesinin tamamı dahil olmak üzere batıda Çad sınırına kadar uzanıyordu. Afrika'nın iç bölgelerine yakınlığı, Nil nehri boyunca kuzey-güney ulaşımındaki konumu ve özellikle Kızıldeniz sahilindeki limanlarıyla Sudan her dönemde önem taşıdı. Eski Mısır devrinde başlayan kuzey-güney arasındaki münasebetlerle binlerce yıllık bir geçmişe sahiptir. Ülkenin kuzeydoğusunu teşkil eden Nûbe bölgesinin tarihi büyük ölçüde komşusu Mısır'ın tarihiyle paralellik gösterir. Nûbe, milâttan önce 3000'li yıllarla 1600'lü yıllar arasında Mısır hâkimiyeti altında kaldı. Tarihî kalıntılardan anlaşıldığına göre Aşağı Nûbe'ye milâttan önce 2300'lerde yerleşmeye başlayan siyahiler daha sonra bölgenin tamamına hâkim oldu ve kurdukları Kuş Devleti milâttan önce 1660-1575 yılları arasında Mısır'dan bağımsız olarak hüküm sürdü. Nûbe, I. Anemofis döneminde (m.ö. 1546-1526) tekrar Mısır'ın egemenliği altına girdi. Eski Mısır kültürünü benimsemiş olan Nûbeli kabile reisleri Mısır'ın zayıfladığı bir devirde Napata Kuş Krallığı'nı yeniden kurdular. 725-660 yılları arasında Mısır'ı da egemenlikleri altına aldılar. Mısır'ın milâttan önce 590'da Napata'ya saldırmasının ardından merkezini Nil üzerinde Hartum ile Atbara arasındaki Merâvi'ye (Meroe) taşıyan Kuş Krallığı önemli bir medeniyet oluşturdu. Romalılar milâttan önce 23 yılında bölgeye gelerek Napata'yı tahrip ettiler. Milâttan sonra IV. yüzyılın ortalarına kadar ayakta kalan Merâvi Kuş Devleti, Etiyopya'nın kuzeyindeki Aksum Krallığı'nın sürekli saldırıları sonunda 350 yılı civarında yıkıldı. Mısır etkisinin silinmeye başlamasıyla birlikte Kûşî kültürü giderek Afrika'ya özgü bir kimliğe dönüştü.

Nûbeliler VI. yüzyılın başlarından itibaren Hristiyanlığı kabul ettiler. İslâm'ın ilk döneminde bölgede Makarra (Makuria) ve Alve adlarını taşıyan iki hristiyan devlet hüküm sürüyordu. Müslümanlar, Mısır'ın fethinden hemen sonra Nûbe topraklarına yöneldiler. Mısır Valisi Amr b. Âs tarafından gönderilen Ukbe b. Nâfi'in Nûbe'ye kadar indiği, ancak ok atıcılığında mağir olan Nûbeliler'in büyük direnciyle karşılaşınca bir anlaşma yaparak döndüğü kaydedilmektedir (20/641). Bundan yaklaşık on yıl sonra Mısır Valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh, Nûbe üzerine yürüyüp bugün Sudan topraklarındaki Dongola'ya kadar ilerledi ve Makarra Krallığı ile bir ant-

laşma imzalayıp bu devleti vergiye bağladı (Ramazan 31 / Nisan-Mayıs 652). Daha ziyade ticarî ilişkileri esas alan bu antlaşmanın bir maddesi, Dongola'da inşa edilmiş olan mescidin korunması ve orada ibadet edenlere dokunulmamasıyla ilgilidir. Bu maddeden o sıralarda bölgede az sayıda müslüman bulunduğu veya o sırada yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Antlaşmada müslüman tüccarlara Makarra ülkesinde ticaret serbestliği ve iki taraf vatan-daşlarına sürekli kalmamak şartıyla karşılıklı gidiş geliş izni verilmesi müslümanlara bu ülkenin kapılarını açtı. Hişâm b. Abdülmelik döneminde benzeri bir antlaşma Nil ile Kızıldeniz arasında yaşayan Bece kabilesiyle yapıldı. Kaynaklarda Mısır fethinin ardından Cüheyne ve Rebîa'ya bağlı Arap kabilelerinin Bece ve Nûbe topraklarına doğru hicret etmeye başladıkları bildirilmektedir. Bu göç hareketi sayesinde Mısır'ın güneyindeki bölgede İslâmlaşma süreci başladı. Emevîler ve Abbâsîler zamanında devam eden göç hareketine rağmen Nûbe bölgesindeki İslâmlaşma süreci çok yavaş ilerledi. Birkaç asırda tamamlanan bu süreçte Arap kabilelerinin göçlerinin yanı sıra ticarî münasebetler ve tasavvufî hareketlerin önemli rolü oldu.

Bölgede Emevîler döneminde kayda değer bir sıkıntı yaşanmadı. 819-822 yılları arasında "bakt" adlı vergiyi göndermeyen Nûbe ve Bece birliklerinin Mısır üzerine saldırıya geçmesi Abbâsî yönetimini çok uğraştırdı. Daha sonra Mısır'da kurulan müslüman hânedanlar zamanında çıkan kanışıklıklar yüzünden Nûbe bölgesine seferler düzenlendi. Müslüman hükümdarlardan ilk defa Tolunoğlu Ahmed, Nûbeliler'den ordusuna asker aldı. Onun başlatığı bu uygulama Mısır'da hüküm süren diğer devletler tarafından sürdürüldü. Nitekim Fâtımî ordusunda yaklaşık 50.000 Sudanlı asker bulunuyordu. Sudanlı zenci askerlerin sayısının artması onlarla Türk asıllı askerler arasında çatışmaya dönüşen büyük bir rekabete yol açtı. Yenilen Sudanlılar Mısır'ın Saîd bölgesine kaçtılar. Nûbe kralıyla Yukarı Mısır'a kaçan Sudanlılar'ın birleşip isyan etmesi üzerine Selâhaddin-i Eyyûbî ağabeyi Turan Şah'ı Nûbe'ye gönderdi. Turan Şah müstahkem Kasr-ı İbrîm'i ele geçirip Saint Mary Kilisesi'ni camiye çevirdi (568/1173). İki yıl sonra Kasr-ı İbrîm'deki garnizon geri çekilince hristiyanlar tekrar bölgeye hâkim oldular. Nûbeliler'in Haçlı seferleri sırasında Haçlılar'ı destekledikleri, hatta IV. Haçlı Seferi esnasında (1204) bazı Nûbeliler'in İstan-

bul'a kadar giderek onlarla görüştükleri bilinmektedir.

Memlükler döneminin başlarında Nûbeliler'in müslümanlara ait merkezlere saldırılar düzenlemesi üzerine I. Baybars tarafından Nûbe'ye gönderilen ordu Dongola Kralı David'i tahtından uzaklaştırdı. Baybars, İslâmîyet'i kabul etmiş olan Şiken-da'yı kendisine bağlı bir vali olarak hüküm sürmesi şartıyla tahta çıkardı (674/1276). Muhammed b. Kalavun, Nûbe hükümdarının ödemesi gereken vergiyi yollamaması yüzünden Nûbe hânedanına mensup olup Mısır'a gelerek İslâmîyet'i kabul eden Abdullah Berşembû'nun emrine bir ordu vererek Nûbe tahtını ele geçirmesini sağladı (716/1316). Abdullah Berşembû bir süre sonra Kenzîler tarafından öldürülünce bölge Kenzîler'in eline geçti. Bunun üzerine gönderilen birlikler bölgede kontrolü sağladılar. Ancak Cüheyne kabilesinin çıkardığı isyanlar yüzünden istikrar tekrar bozuldu ve bağımsız şeyhlikler ortaya çıktı. Bu dönem, XVI. yüzyılın başlarında Sennâr'da kurulan Func Sultanlığı'nın bu şeyhliklerin büyük bir kısmını idaresi altına almasına kadar yaklaşık iki asır devam etti.

Sudan'da Mavi Nil ile Beyaz Nil arasındaki bölgede yaşayan göçebe bir topluluk olan Funclar'ın reisi Amâre (Dûnkas), 1504 yılında daha önce Sudan'a göç etmiş bazı Arap kabilelerinin desteğini alarak Alve Krallığı'na karşı bağımsızlığını ilân etti. Bugünkü Hartum'un 273 km. güneyinde Sennâr şehrini kurup başşehir edindi. Amâre'nin İslâmîyet'i kabul etmesinin ardından bölgede İslâmîyet hızla yayıldı, Func müslümanları İslâm'ın Sudan'ın yanı sıra Habeşistan'da yayılmasında da büyük gayret gösterdiler. Hristiyan Alve Devleti'nin yerine Func Sultanlığı'nın kurulması Müslümanlığın geniş kitleler arasında yayılmasını sağladı. Bölgedeki ilk İslâm devleti olan Func Sultanlığı XVI-XVII. yüzyıllar arasında bugünkü Sudan sınırları içinde büyük bir siyasî güç haline geldi. En parlak dönemini XVIII. yüzyılın ilk yarısında yaşayan sultanlığın sınırları o sırada doğuda Kızıldeniz, batıda Kordofan'a kadar uzanıyordu. Bu dönem İslâm'ın Sudan'ın iç bölgelerinde yayıldığı dönem oldu. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Abdellâb kabilesinin bazı kolları bulundukları bölgelerde bağımsızlıklarını ilân etmeye başladılar. Dongola Kralı Abdullah 1782'de ülkesindeki Func nüfuzuna son verdi. Func Sultanlığı ile Dongola Krallığı arasındaki mücadeleye 1820'de Sudan'ın Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından ilhakına kadar sürdü.

Func Sultanlığı'nın kuruluşuna rastlayan yıllarda Osmanlılar, Mısır'ı ve Nûbe'nin bir kısmını ele geçirmişlerdi. Bu fetihlerin ardından İslâmîyet'i tebliğ maksadıyla Sudan topraklarına birçok âlim gönderildi. Func sultanları bu âlimlere toprak tahsis edip çeşitli ihsanlarda bulundular; İslâm'ın öğretilmesi için birçok medrese yaptırdılar. Mısır ulemâsı ile çok iyi ilişkiler kurarak çok sayıda öğrencinin Ezher'e gitmesine zemin hazırladılar. Tahsil için Hicaz'a gidenler de oluyordu. Bu gelişmeler sonucunda Sennâr, Doğu ve Batı Sudan'ın ilim merkezi durumuna geldi, Hicazlı, Mısırlı ve Kuzey Afrikalı çok sayıda âlim ve mutasavvıfın İslâm'ı tebliğ ve irşad için buraya yönelmesi Func bölgesinin İslâmlaşma sürecini hızlandırdı. Böylece XVI. yüzyıldan itibaren Doğu Sudan'da Hristiyanlık nüfuz kaybederken İslâmîyet hızla yayıldı. Bu süreçte mutasavvıfların büyük tesiri oldu. Onların gayretleriyle Sennâr'da birçok kişi Kâdiriyye ve Şâzeliyye tarikatlarına girdi. Çok sayıda zâviye kuruldu. Şeyh Havicefî Abdurrahman el-Muhassî, Şâzeliyye tarikatının bu bölgedeki öncüsü oldu. Batı Afrikalı müslümanların hac seyahatleri genelde bugünkü Libya ve Mısır üzerinden yapılmaktaysa da bütün zorluğuna rağmen bazı hac kafilelerinin Sudan üzerinden Kızıldeniz sahiline gelmesi güzergâh üzerindeki yerlilerin İslâmlaşmasına büyük katkı sağladı. Öte yandan Func hâkimiyeti alanı dışındaki Aşağı Nûbe XVI. yüzyılın ortalarında Özdemir Paşa tarafından Osmanlı Mısır'ına dahil edildi. Bu bölgede kurulup 981'de (1573) Habeş eyaletine bağlanan İbrim sancağı eyalete yapılan her türlü sevkîyatta önemli bir rol üstlendi. Osmanlılar zamanında Dongola'ya yerleşen bazı Arap kabileleri ve Boşnak askerleri yerli kadınlarla evlenerek bölge halkının İslâmlaşmasında önemli rol oynadılar. Dongola halkının tamamı kısa süre sonra İslâm'a girdi.

Bugünkü Sudan Cumhuriyeti'nin batı tarafındaki idarî bölgesi olan Dârfûr'a VII. yüzyıldan itibaren Nil nehri ve Büyük Sahrâ yollarıyla çeşitli kabileler geldi. Bölgeye ilk yerleşen ve ilk devlet kuran kabile olarak bilinen Dâcûlar XV. yüzyılın sonlarında iktidarı Tuncûrlar'a kaptırdı. Doğu Sudan'da Func Devleti'nin hüküm sürdüğü bu dönemde Dârfûr önemli ticaret yolları üzerinde bulunuyordu. Doğu Sudan ve Yukarı Mısır malları Dârfûr kervanlarıyla Orta Afrika'ya taşınıyordu. XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar Dârfûr'un Trablusgarp'ta ticarî bağlantısı vardı. XVII. yüzyılın sonlarında Fûrlar, Süleyman Solonc'un liderliğinde

de hâkimiyeti Tuncûrlar'ın elinden alarak Dârfûr'da güçlü bir devlet kurdular. Bazı kaynaklarda Fûr dilinde Solonca kelimesinin "Arap" anlamını taşımasına dayanılarak bu hânedanın Arap asıllı olduğu ileri sürülmektedir. Sultan Süleyman Solonc'dan (1695-1715) sonra aynı aileden on kişi iktidara geldi. Dârfûr, Hidiv İsmâil Paşa döneminde Osmanlı-Mısır Sudanı'na ilhak edildi ve savaşta yenik düşen son Dârfûr Sultanı İbrâhim öldürüldü (1874). Bölgede Osmanlı-Mısır hâkimiyeti süresince karışıklık çıktı. Bölgenin Mısır hidivleri tarafından ilhakına kadar geçen dönemde Dârfûr sultanlarının Bâbîâli ile yazışmalarda bulundukları ve Abdülmecid ile Abdülaziz'in bunlara hükümdarlıklarını tasdik eden فرمانlar gönderdikleri bilinmektedir.

Sudan, XIX. yüzyılın sonlarında mehdîlik iddiasıyla ortaya çıkan Muhammed Ahmed el-Mehdî'nin isyanına sahne oldu. Kordofan ve Cibâlün-Nûbe'ye seyahate çıkarak güvendiği kimselere davetini açıkladıktan sonra merkez edindiği Ebâ adasına dönen Muhammed Ahmed gönderdiği mektuplarla şeyhlerin ve âlimlerin kendisine tâbi olmasını istedi. Sudan genel valisi Mehmed Rauf Paşa'nın mehdîlik iddiasından vazgeçmesi için yaptığı teklifi reddederek üzerine gönderilen Osmanlı birliklerini yenilgiye uğrattı. "Ensar" adını verdiği taraftarlarıyla önce Nûbe dağına, ardından Kadîr dağına gitti. Fâşûdâ Valisi Râşid Eymen kumandasındaki Osmanlı birliğini de bozguna uğrattı gücünü arttırdı. Bu başarıları mensupları arasında gerçek mehdî oluşunun delili kabul edildi. Üzerlerine gönderilen yeni Osmanlı-Mısır kuvvetlerini de bozguna uğratan Mehdi'ye bağlı güçler Kordofan'ın kuzeyini ele geçirdiler. Eyalet merkezi Bebyid'e doğru ilerledikleri sırada Mısır kuvvetlerinin üstün ateş gücü karşısında büyük kayıp vermelerine rağmen mücadeleyi sürdürdüler.

Bu sırada Mısır'ı işgal eden İngilizler Ekim 1882'de Hartum'a kuvvet sevkettiler. William Hicks kumandasındaki İngiliz-Mısır kuvvetlerine karşı büyük bir zafer kazanan Mehdi, Ubeyid'e girdi (9 Ocak 1883). Dârfûr ve Bahrûlgazâl Aralık 1883 ve Nisan 1884'te Mehdi kuvvetlerine teslim edildi. 26 Ocak 1885'te Hartum'a giren ve büyük camide kılınan cuma namazında bizzat imamlik görevini yerine getiren Muhammed Ahmed el-Mehdi böylece Kızıldeniz'den Dârfûr'a, Dongola'dan Bahrûlgazâl'e kadar Mısır Sudanı'nın başlıca vilâyetleri-ne hâkim oldu. Kurduğu devlet, İngiliz-Mı-

sır kuvvetlerinin büyük askerî harekâtına rağmen 1899 yılına kadar ayakta kalmayı başardı. 19 Ocak 1899'da Sudan'da yönetimin çerçevesini oluşturan bir antlaşmanın imzalanmasıyla Sudan'ın kontrolü fiilen İngiltere'nin eline geçmiş oldu. Bâbîâli, hâkimiyet hakları ihlâl edildiği için bu antlaşmaya şiddetle karşı çıktıysa da bir netice alınmadı. Muhammed Ahmed el-Mehdi devletinin ortadan kalkmasının ardından Dârfûr'un önceki sultanlarından Muhammed Fazl'ın torunu Ali Dînâr, Dârfûr Sultanlığı'nı yeniden kurmayı başardı. Diplomatik bakımdan daha çok İngilizler'e tâbi olan ve onlara yıllık ödeyen Ali Dînâr iç işlerinde serbest olarak hüküm sürdü. Ancak I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne yaklaşp Bâbîâli ile samimi ilişkiler içine girmesi üzerine İngiliz kuvvetleri tarafından 6 Kasım 1916'da öldürüldü. Bir süre sonra Dârfûr toprakları bir eyalet halinde İngiliz Sudanı'na bağlandı.

BİBLİYOGRAFYA :

M. Ali b. Zeynelâbidîn, *Tercüme-i Risâle-i Sûdân*, İstanbul 1262, tür.yer.; A. J. Arkell, *A History of the Sudan*, London 1961, s. 110, 186-225; Mekki Şübeyle, *es-Sûdân 'abre'l-kurûn*, Kahire 1964, tür.yer.; J. M. Cuq, *Les musulmans en Afrique*, Paris 1975, s. 335-357; Naûm Şukayr, *Târîhu's-Sûdân* (nşr. M. İbrâhim Ebû Selîm), Beyrut 1981, s. 9-141; C. Fluehr-Lobban v.dğr., *Historical Dictionary of the Sudan*, Metuchen-London 1992, s. XIX-XL; Kerem es-Sâvî Bâz, *Memâlikü'n-Nûbe fi'l-'aşri'l-Memlûkî: İzmihlâlühâ ve sukkühâ ve eşerühâ fi'nîşâri'l-İslâm fi Sûdân Vâdi'n-Nîl (648-923 h/1250-1517 m)*, Kahire 2006, tür.yer.; Hasan Ali eş-Şayikî, "Sîretü 'Abdîlâh Ebî Serh beyne Mısır ve's-Sûdân", *el-Mü'temerü'd-devlî el-İslâmî fi İfrîkiyye*, Hartum 2006, III, 67-80; Şevki Beşir Abdullah, "Zünnûn es-Sûdânî: Hayâtühû ve âşârüh", a.e., VIII, 57-94; Salâh Ömer es-Sâdık, "Evzâfu'l-âşâri'l-İslâmiyye fi's-Sûdân", a.e., XII, 85-111; Mustafa Muhammed Sa'd, "Ba'zu me'âlimi'da'vati'l-İslâmiyye fi's-Sûdân", *Mecelletü Külliyyeti'l-'ulûmi'l-ictimâ'iyye*, IV, Riyad 1980, s. 399-410; Maurice Delafosse, "Sûdân", *IA*, X, 772-776; S. Hillelson, "Sûdân (Şarkî Sûdân)", a.e., X, 776-782; J. L. Triaud, "Sûdân, Bilâd al-", *EP* (İng.), IX, 752-760; M. W. Daly, "Sûdân", a.e., IX, 746-747; Recâ Düveyderî, "es-Sûdân", *el-Meşû'atü'l-'Arabîyye*, Dimaşk 2005, XI, 211-216.

AHMET KAVAS

Osmanlı Dönemi. Osmanlı Devleti'nin bugünkü Sudan topraklarının özellikle Kızıldeniz sahilinde uzanan kısmına ilgi duyması XVI. yüzyılın ilk yarısına rastlar. Hadım Süleyman Paşa'nın Yemen seferi dönüşünde Kuseyr Limanı'na asker çıkarmasıyla Kızıldeniz kıyılarının ve girişinin emniyeti sağlanmaya çalışıldı. Memlûk beylerinden iken Osmanlı hizmetine giren Özdemir Bey çevrede bulunan yerlerin alınması için görevlendirildi. Bazı Arap kabi-

lelerini itaat altına alan Özdemir Bey, İbrim ve Der kaleleriyle Mağrak ve Say şehirlerini ele geçirdi. Say'da bir kale inşa ettirdi. Func Sultanlığı sınırları içinde Sevâkin adıyla bir sancak kurarak burayı Mısır'a bağladı. Daha sonraki yıllarda bölgede kabilelerin zaman zaman çıkardığı isyanları bastırmak için Mısır beylerbeyi yetkili kılındı.

Yemen beylerbeyiliğine getirilen Özdemir Paşa, 961'de (1554) Habeş seraskerliğine tayin edilince 5 Temmuz 1555 tarihinde Habeş eyaletini kurdu ve önce Sudan'ın Kızıldeniz sahilindeki Sevâkin adasını eyalet merkezi yaptı. XVI. yüzyıl içinde buraya bağlı sekiz sancak bulunmaktaydı. 1557'de alınan, günümüzde Eritre Devleti sınırları içindeki Masavva' bu eyaletin ikinci merkezi olunca Sevâkin buraya bağlı bir sancağa dönüştürüldü. Ardından bugünkü Etiyopya'yı içine alan Habeşistan'ı fetheden Özdemir Paşa 1560'ta buradaki Debârvâ'da vefat etti, daha sonra kabri Masavva'da yapılan türbeye nakledildi. Yerine geçen oğlu Osman Paşa babasının ölümü üzerine kaybedilen toprakları geri aldı ve bölgede Osmanlı idaresini tekrar kurdu. XVII. yüzyılda beylerbeyilik merkezi Sevâkin'e taşındı. Devletin buraya tayin ettiği en üst rütbedeki idareciler genelde Mısır'da daha önce sancak beyliği görevi yapmış olanlar arasından seçilmekteydi. İstanbul'daki kapıcıbaşıardan tayin edilenler de oluyordu. Her üç yılda bir değişen beylerbeyileri bu eyaleti sâlyâne ile yönetiyordu. XVIII. yüzyılın başından itibaren bu eyalet Cidde sancağıyla birlikte idare edilmeye başlandı. Osmanlılar ayrıca Kızıldeniz sahilinde Sevâkin, Masavva' ve Debârvâ'da üç kale inşa ettirdiler.

Buradaki idarî yapı merkezden gönderilen idareciler yerine yerlilerin ileri gelenlerine teslim edilirken mevcut memur ve askerler de yerli kadınlarla evlenerek yeni bir neslin doğmasına vesile oldular. Eyalet, 1701 yılı öncesi Cidde sancak beyliği ve Mekke şeyhülharemliliğiyle birlikte tevcih edilirken bu tarihten sonra Rumeli beylerbeyi pâyesine Cidde sancağı mutasarrıfı olan Mekke şeyhülharemliliği tarafından yönetildi. 1756-1792 yılları arasında vezir rütbesinde yirmi dokuz beylerbeyi buraya gönderildi. Son dönemlerinde tayin edilen beylerbeyileri Masavva' ve Sevâkin'de oturmayıp yerlerine mütesellimler yolluyorlardı. Memurların ahali üzerinde nüfuzları azalınca yerlerine genelde yerli kadınlardan doğan yeni nesil arasından seçilen nâibler getiriliyordu. Habeş eyaletinin daha sonraki yıllarda Necd, Mekke, Cidde ve